

Ольга ГАНЧУК¹

НОРМАТИВНО-ІНСТИТУЦІЙНА КОНСТАНТА ПРАВОПОРЯДКУ

Як незмінна основа, сталий концепт правопорядку актуалізується нормативно-інструментальна складова. При цьому правопорядок визначається як стан упорядкованості суспільних відносин, що заснований на праві і законності; як об'єктивно та суб'єктивно встановлений стан соціального життя, заснований на нормативних потребах, принципах права та законності, а також на демократичних потребах, правах та обов'язках, свободі й відповідальності всіх суб'єктів права.

Незмінною, сталою основою правопорядку є сфера реалізації нормативно-правових приписів. Сфера правового порядку — це сфера дії законодавства. Необхідною умовою існування правопорядку в суспільстві є належна реалізація прав та виконання обов'язків усіма суб'єктами правовідносин, що потребує, у свою чергу, чіткості нормативно-правових приписів, передбачуваності та стабільності правового регулювання. Однозначне та відносно стійке значення понять, які використовуються в законодавстві, повинні сприяти ефективній реалізації особою своїх прав та виконання обов'язків, забезпечувати можливість передбачення нею правових наслідків своїх дій. Юридичні норми повинні бути сформульовані чітко й однозначно, щоб запобігти можливості свавілля в процесі правозастосування. Водночас під час використання діалектичного підходу у статті звертається увага на те, що в окремих випадках надмірна деталізованість правового регулювання, пов'язана із цим можливість невідповід-

¹ аспірант, Львівський державний університет внутрішніх справ
ganchuko92@gmail.com,
<https://orcid.org/0000-0002-4985-9647>.

ності законодавства рівню розвитку суспільних відносин, його застарілість та статичність, можуть бути джерелом порушення прав особи і відповідно фактором, що негативно впливає на стан правопорядку у суспільстві. Визнаючи правопорядок кінцевим результатом дії позитивного права, наголошено, що його досягнення в сучасному самоорганізованому суспільстві неминуче передбачає розумне поєднання як нормативного, так й ненормативного регулювання (здійснюване на основі сформованих у суспільстві цінностей). Саме в межах узгодження нормативного й ненормативного чинне позитивне право та правопорядок оцінюються та кваліфікуються як відповідні вимогам належного — як справедливі чи несправедливі, своєчасні чи несвоєчасні, доцільні чи недоцільні, номінальні чи реальні, прогресивні чи реакційні тощо.

Ключові слова: порядок, правовий порядок, соціальний порядок, легітимація, ефективність права, правове регулювання.

Сучасне суспільство щоденно перебуває в ситуації трансформацій і змін, саме тому переосмислення уявлень про закономірності та можливі тенденції розвитку соціального життя неминучі. Основна функція права — інтегрування суспільства, підтримування його цілісності. Головне завдання правового порядку — збалансування й гармонізація інтересів (як соціальних, так й індивідуальних), залагодження у суспільстві протиріч, що виникають.

Виступаючи необхідною умовою функціонування всіх соціальних сфер, стабілізації суспільно-політичних процесів, правопорядок через соціокультурний прояв надає позитивному праву потужний життєвий імпульс, спрямовує його розвиток у необхідному напрямку. Характеризуючи якісний фактичний стан поступального розвитку, стійкості та урегульованості суспільних відносин, позбавляючи суспільство від анархії й аномії, сам правопорядок при цьому стає автентичним із моменту легітимації та вдосконалення його нормативно-інституційної основи. Останнє й зумовило постановку та інтенсифікацію проблеми в окресленому в цьому дослідженні напрямі.

Окремі питання, присвячені вивченню визначеної проблематики, були предметом наукових праць Н. Арабаджи, О. Брилевої, Г. Варданянца, О. Воробйової, К. Галинської, О. Зайчука, Л. Заморської, В. Козакова, М. Козюбри, А. Колодія, О. Костенка, С. Клевцова, Н. Крестовської, А. Крижанівського, В. Лемака, Л. Луць, Ю. Оборотова, О. Петришина, П. Рабіновича, О. Скакун, Т. Тарахонич, Л. Удовики, О. Ющика та ін.

Водночас, незважаючи на наявність певної кількості наукових публікацій, проведених останнім часом у цій галузі, визначений предмет дослідження настільки складний для розуміння і змістовно глибокий, що навіть фундаментальний його аналіз не може претендувати на вичерпність. Тому потреба в теоретичному аналізі категорії правопорядку та його нормативно-інституційної складової й досі залишається актуальною.

Метою статті є аналіз нормативно-інституційної константи як незмінної основи правопорядку.

Формування та розвиток цивілізованого демократичного суспільства неможливо уявити без наявності належного правового порядку в державі, як необхідної умови нормального функціонування всіх соціальних сфер. Відсутність правового порядку справляє руйнівний вплив на суспільство. Це може проявлятися, насамперед, у незахищеності прав, свобод та інтересів громадян, загрозі життю, здоров'ю й гідності людей, позбавленні гарантій соціального захисту та добробуту, соціальному розшаруванні суспільства, свавіллi з боку органів влади. Водночас, досліджуючи найрізноманітніші інтерпретації поняття правопорядок, неважко помітити, що переважна більшість авторів відносно типово розуміють його предметність, акцентуючи увагу передусім на нормативно-інституційній складовій.

Правопорядок — соціально-правова категорія, в якій переплітаються правові й неправові елементи, державно-владний і загальносоціальний зміст, інтереси соціальних груп, окремих індивідів і суспільства загалом. Мета правопорядку — впорядкування правових, політичних, економічних, соціальних та інших суспільних відносин за допомогою нормативно-правових актів. Існування правопорядку — це не тільки форма ідеалів і цінностей, а також текстуально оформлена система правил, що регламентує інтерсуб'єктивну взаємодію індивідів. Звідси існує неминуча потреба, щоб правопорядок матеріалізувався через систему чітко сформульованих й обґрунтованих норм.

З одного боку, правопорядок — це суще, яке об'єктивно існує з актами правомірної та протиправної поведінки, а з іншого — правопорядок можна характеризувати як належне, у випадках, коли досягнення відповідного стану розвитку суспільних відносин визначається як суспільно-корисна мета. Необхідною умовою існування правопорядку в суспільстві є належна реалізація прав та виконання обов'язків усіма суб'єктами правовідносин, що потребує, в свою чергу, чіткості нормативно-правових приписів, стабільності правового регулювання.

Правовий порядок — це стан стабільності соціальної системи, що досягається за допомогою інститутів права, його механізмів. Уявлення про правовий порядок невід'ємні від режиму стабільності, вимог стійкості й передбачуваності. Не потрібно особливих аргументів для доказу того, що за частою зміни зразків соціальної поведінки усувається еталон стабільності й люди починають діяти анархічно, довільно; за частої зміни повноважень, компетенції, прав і обов'язків учасників правових відносин, їх контрагенти не знають, якої можливої поведінки очікувати.

Незважаючи на постійну динаміку правового порядку, яка зумовлена соціальними реаліями, правовий порядок водночас володіє такою ознакою, як стійкість. Остання виражається через сталість правової політики; переліку його учасників; їх правового стану — правового статусу, повноважень, компетенції; встановлених зразків поведінки; відносин, які піддаються правовій регламентації.

Зі стабільності правового порядку впливає впевненість учасників правових відносин, що їх права та обов'язки, які існують, не будуть скасовані або змінені довільним рішенням державних та інших органів без достатніх підстав. Важливе значення для стабільності правового порядку має такий принцип дії нормативних актів, як «закон зворотної сили не має».

Розглядаючи питання про джерела правової нормативності, І. Тімуш зауважує: «лише шляхом матеріалізації в формальному законі та забезпечення механізмів встановлення й підтримання на базі прийнятого законодавства відповідного правопорядку реалізація правової належності як такої взагалі може бути гарантованою» [9, с. 12]. Схожі міркування висловлює й В. Дудченко, зазначаючи, що «право неспроможне впорядкувати життя в групі, не будучи об'єктивним порядком і не гарантуючи безпеки. Виправдання будь-якого права та будь-якого управління — це, перш за все, соціальний мир, який вони встановлюють. Право, яке не може гарантувати мир і безпеку, не є правом. Звідси висока цінність уже запровадженим правом стабільного порядку і миру [4, с. 41]. Ці та подібні судження зводяться в підсумку до висновку, що сфера правопорядку — це сфера дії позитивного права, визначальними у якому є якості стабільності та системоутворення, представлені в його основному елементі — нормі.

Правопорядок — це такий порядок у суспільному житті, який формується в результаті дотримання норм права усіма державними органами, громадськими організаціями, посадовими особами та громадянами. Правопорядок є результатом дії правових норм, їх неухильного дотримання. Водночас законодавство є нормативною основою (базою) правового порядку, а законність — засобом і умовою його створення.

Об'єктивність норми права (у розумінні процедурно оформленої, систематично централізованої правотворчості державних структур) виступає основою нормального функціонування життя суспільства, ефективної діяльності державних організаційних структур, впевненості населення в легітимності влади. Однозначне та відносно стійке визначення понять, які використовуються в позитивному законодавстві, повинні сприяти ефективній реалізації особою своїх прав та виконання обов'язків, забезпечувати можливість передбачення нею правових наслідків своїх дій. Юридичні норми повинні бути сформульовані чітко й однозначно, щоб запобігти можливості свавілля в процесі правозастосування.

Таким чином, визначальною при дослідженні правового порядку як загального поняття, що вбирає в себе сукупність правових явищ і процесів (правова політика, правовий режим, правова держава), виступає нормативність як його іманентна ознака.

Нормативність, в онтологічній основі якої лежить матеріальна субстанція, характеризується тісним і безпосереднім зв'язком із державним сувереном. За позитивістським визначенням, норма права — це вимога, що виражає волю держави й забезпечуються її примусовими санкціями. Дійсність і дієвість, або чинність, правопорядку згідно з позитивізмом визначається виключно юридичними нормами й не потребує додаткової ле-

гітимації шляхом посилання на метаюридичні цінності етичного характеру.

Позиція, що вважає нормативність вирішальною ознакою реальності правопорядку, може бути виражена також класичною формулою екзистенціалізму: «Існування передує сутності». Або все, що законодавець виражає у формі права, завжди має сутність права. Такий підхід виходить із пріоритету екзистенціального елемента права над есенціальним і зводить сутність права до його існування. Із цієї тенденції поглинання сутності права його існуванням впливає найбільш реакційне й уразливе положення правового позитивізму: для природи права байдуже, який зміст позитивується. І хоча теоретично така позиція незаперечна, вона неприйнятна в ціннісному відношенні й тому спростовується практично-негативним досвідом тоталітарних диктатур.

Встановлена державою загальна норма стає основним елементом правової матерії, нематеріальним вираженням порядку, основою побудови правової форми. Вектор осмислення правової дійсності за таких умов спрямований на визначення закономірностей впливу власне правових, юридичних явищ і процесів на факти реальної дійсності. Звідси властивості тих явищ, які виникають під час накладення, впровадження всього правового у фактичне буття, з неминучістю відображають саме абстрактну нормативну їх складову, визнаючи за тими конкретними ситуаційними властивостями, які виявляють правове буття в його фактичному відображенні, другорядне значення. Згідно з вищезазначеним підходом, основні закономірності руху правової матерії зводяться до редукування, спрощення та схематизації. Серед безлічі юридичних ситуацій вишукуються аналогічні за своєю правовою суттю, що визначаються подібними життєвими обставинами, правова оцінка яких наближається до ступеня необхідності винесення однакових рішень. За таких умов право постає як соціальний регулятор, заснований на абстрагуванні, на пошуку схожих, типових моделей поведінки, вияві сутнісних атрибутивних властивостей, що утворюють правову матерію. В описаній інтерпретації позитивне право як узагальнена абстрактна форма з метою забезпечення правопорядку намагається охопити своїм регулюванням усі суспільні відносини.

При цьому слід пам'ятати, що надмірна деталізованість правового регулювання, так само як і невідповідність законодавства рівню розвитку суспільних відносин, його застарілість та статичність, можуть бути джерелом порушення прав особи і відповідно фактором, що негативно впливає на стан правопорядку у суспільстві.

Юридична буква — важливий елемент правопорядку, без якого його існування неможливе. Однак орієнтація та беззастережне обмеження юридичною технікою є результатом спрощеного уявлення про правову дійсність, що розвивається. Обмеження змісту правопорядку, визнання його тільки через зовнішню форму регулювання суспільних відносин веде до втрати глибинного, сутнісного розуміння його значення як невід'ємної складової захисту прав і свобод людини та самореалізації особистості.

Лише за умов взаємодії ціннісного й інституційного правопорядку стає однозначно життєво-матеріальним і сутнісно-ідеальним, враховує

потреби та інтереси людини, дає впевненість і гарантію того, що особливість правової ситуації, в якій вона опинилась, неодмінно враховується, а вирішення цієї ситуації буде не лише адекватним особливим життєвим умовам та обставинам, а й відповідатиме ідеї справедливості. Апелюючи у зв'язку із цим до інституту прав людини як основного критерію легітимності публічної влади й правопорядку, В. Ковальчук констатує: «Утвердження поваги до «букви закону» й до його «духу», тобто тих моральних цінностей, які повинні лежати в основі законів, не лише виконує функцію легітимації чинного правопорядку, але й стимулює в суспільній свідомості такі трансформації, які гарантують правомірність поведінки громадян держави не стільки через застосування примусу з боку органів державної влади, скільки через відповідність правових норм моральним цінностям та загальному розумінню належного та справедливого» [7, с. 7].

Практика визначення стану правопорядку виключно за допомогою оцінки показників реалізації заборон і зобов'язань, закріплених у правових нормах, також неефективна. Таке розуміння фактично ототожнює стан правопорядку із рівнем боротьби із злочинністю, правопорушеннями та надає йому невластивий і невинуватий репресивний характер. Важливе значення під час визначення реального стану правопорядку має оцінка показників реалізації суб'єктивних прав, закріплених у нормах права.

Під час зведення правопорядку виключно до сукупності норм він стає чимось зовнішнім, аморфним для людини, нав'язаним їй зверху. Основний постулат такої об'єктоцентристської позиції розуміння людини — не людина стверджує себе у світі, вільно розвиває, реалізує моральні цінності, а формально закріплені умови диктують їй форму життя. Подібне вузьке трактування правопорядку спотворює його, оскільки для людини цінні не норми як такі, а реальні можливості та блага, які вони забезпечують. Особиста зацікавленість суб'єкта в погодженні абстрактного (норми права) з конкретним (ціннісні орієнтації) максимально активізує його активність і ніщо інше не може бути більш ефективним джерелом такої активності.

Окрім нормативності, можна виділити й деякі інші незмінні основи правопорядку, які дозволяють більш повно розкрити й конкретизувати його як правове явище. Особливої уваги заслуговує така риса правового порядку, як соціальний динамізм. Правопорядок — не винятково постійний, «застиглий» стан урегульованості суспільних відносин. Він є динамічним центром, навколо якого кристалізується та чи інша конфігурація правової реальності. З цього приводу актуальні застереження Ю. Оборотова про те, що «на нинішньому етапі розвитку вітчизняної правової системи надлишкова нормативність усе частіше стає реальною загрозою для існуючого правопорядку. Сучасна криза законодавчого права визначається все більшою нездатністю формалізованих нормативів реагувати на швидкісні зміни соціального життя» [8, с. 5]. Водночас здатність права змінюватися разом зі зміною суспільних відносин становить головну ознаку його ефективності та визначає його спроможність слугувати на-

дійним регулятором суспільних відносин, як необхідної умови нормально-го функціонування правопорядку в суспільстві [10, с. 160].

Зважаючи на зазначене, можна зробити такий висновок: оскільки різноманітні життєві трансформації будуть завжди джерелом утруднень для формально-визначеної догми, остання, пристосована до реалій, що можуть виникнути в майбутньому, стане неефективною вже завтра, залишиться «правовим текстом», своерідною «юридичною мрією» для сьогодення. Використання виключно правил формальної визначеності призводить до розриву між фундаментальною, теоретичною, формальною догматикою й практикою її застосування, до суперечності між статичною формально-логічною системою і прогресивною, стихійно мінливою динамікою суспільного життя.

Інтенсифікація досліджень у зазначеному напрямі істотно посилюється динамікою суспільного життя, яку часом не лише неможливо передбачити, а й важко законодавчо закріпити. Останнім часом законодавство суттєво оновилося, кількісно збільшилося, зорієтувалось на ринкові відносини, однак, незважаючи на це, все одно не встигає за швидкоплинними суспільними процесами, залишається вкрай недосконалим, містить чимало прогалин. Virізняючись перехідним характером, воно має такі недоліки, як хаотичність, спонтанність, сумбурність. Тому величезну і мінливу кількість юридичних норм доводиться постійно коригувати, приводити у відповідність до нових реалій.

Соціальним джерелом формування правопорядку слід визнати суспільні відносини, їх динаміку, соціальну практику, виникнення нових потреб, механізмів захисту інтересів та інші соціальні трансформації. Тому правопорядок слід розглядати не тільки як мету правового регулювання — порядок, до досягнення якого прагне законодавець, але й як процес — динаміку правовідносин, їхні розвиток та вдосконалення. У жодній сфері суспільного життя немає стагнації (зупинки). Постійні зміни життєвих обставин — вимагають нових правових приписів, замінюючи, доповнюючи або змінюючи існуючі норми [3, с. 84]. Останній факт пояснюється тим, що сучасний розвиток суспільних відносин настільки багатогранний, що у праві неможливо все передбачити, а тим більше закріпити у формальних джерелах. Соціальні проблеми, що вимагають нормативного втручання, невичерпні. Звідси — важливі не тільки ствердження про єдність порядку й суспільства, а й відповідно заклик до постійної корекції писаного права згідно зі змінами в соціальній структурі.

Враховуючи вищесказане, можна зробити такий висновок: однобічний підхід зведення сутнісної природи правопорядку до статичної, формально-визначеної норми не завжди відповідає вимогам прогресивної, стихійно мінливої динаміки суспільного життя. Реальне буття постійно модифікується, ускладнюється й вимагає релевантної правової детермінації, яка забезпечувала б історично-конкретну експлікацію конструктивних можливостей соціального розвитку.

Належний захист прав і свобод людини, самореалізація особистості в сучасному самоорганізованому суспільстві, неминуче передбачає розумне поєднання як нормативного, так й ненормативного регулювання (здій-

снюване на основі сформованих у суспільстві цінностей, ідеї справедливості). Саме в межах узгодження нормативного й ненормативного чинне позитивне право та правопорядок оцінюються та кваліфікуються як відповідні вимогам належного — як справедливі чи несправедливі, своєчасні чи несвоєчасні, доцільні чи недоцільні, номінальні чи реальні, прогресивні чи реакційні тощо.

Список використаних джерел

1. Алексеев С. Н. Общее понимание эффективности институционально-правового механизма обеспечения правопорядка. *Вестник Нижегородской академии МВД России*. 2011. № 1 (4). С. 321–325.
2. Бойчук А. М. Правопорядок та безпека особистості у громадянському суспільстві. *Трибуна*. 2002. № 9. С. 37–38.
3. Видерштайн Н. Общественная действенность права: тенденции развития и эффективность права в современном обществе. *Социология права в Германии* / отв. ред. Е. В. Алферова. Москва, 2008. С. 82–85.
4. Дудченко В. Антиномії права в ученні Густава Радбруха. *Часопис Київського університету права*. 2005. № 3. С. 38–44.
5. Кирилюк Т. Ю. Правопорядок у суспільстві як результат правомірної поведінки. *Часопис Київського університету права*. 2009. № 1. С. 39–44.
6. Кіндрат П. В. Оцінка ефективності законодавства: критерії ефективності. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Сер.: Юридичні науки. 2014. Вип. 4, т. 1. С. 19–22.
7. Ковальчук В. Б. Принципи конституційної держави в структурі сучасної національної правової ідеології. *Університетські наукові записки*. 2014. № 1 (49). С. 5–10.
8. Оборотов Ю. Аксионормативные начала правопорядка. *Сучасний правопорядок: національний, інтегративний та міжнародний виміри*: тези доп. Міжн. наук.-практ. конф. (13–14 червня 2008 р.). Одеса, 2008. С. 5–7.
9. Тімуш І. Проблеми єдності природного та позитивного підходів до джерел правової нормативності. *Вісник академії адвокатури України*. 2011. № 1 (20). С. 11–17.
10. Шевчук С. В. Судова правотворчість: світовий досвід і перспективи в Україні. К.: Реферат, 2007. 640 с.

Надійшла до редакції 23.11.2019

Olga GANCHUK

Lviv State University of Internal Affairs

Normative-Instrumental Law-Order Constant

The article updates the normative and instrumental component as a permanent basis for the sustainable concept of law and order. In this case, the rule of law is defined as a state of ordering social relations based on law; as an objectively and subjectively established state of social life, based on the regulatory needs, principles of law, and on the democratic needs, rights and obligations, freedom and responsibility of all subjects of law.

The constant and permanent basis of law and order is the sphere of implementation of legal regulations. The sphere of the legal order is the sphere of the legislation.

A prerequisite for the existence of law and order in society is the proper exercise of rights and obligations by all legal entities, which, in turn, requires clear legal regulations, predictability and stability of legal regulation. The unambiguous and relatively stable meaning of the concepts used in the legislation should facilitate the effective realization of the rights and duties of the person, and provide the possibility of foreseeing the legal consequences of her actions. Legal rules should be clearly and unambiguously formulated to prevent the possibility of arbitrariness in the enforcement process. However, when using the dialectical approach, the article draws attention to the fact that in some cases the excessive detail of the legal regulation, associated with it the possibility of incompatibility of legislation with the level of development of social relations, its obsolescence and static, can be a source of violation of human rights and, accordingly, a factor that adversely affects the state of law and order in society. Recognizing the rule of law as the ultimate result of the action of positive law, the author emphasizes that its achievement in a modern self-organized society inevitably involves a reasonable combination of both normative and non-normative regulation (carried out on the basis of values formed in society). It is within the reconciliation of normative and non-normative, positive law and order are judged and qualified as meeting the requirements of due diligence — fair or unfair, timely or untimely, appropriate or impractical, nominal or real, progressive or reactionary, etc.

Keywords: order, legal order, social order, legitimation, effectiveness of law, legal regulation.